

**"TERMIZ QARSHI SAMARQAND MUSULMON TANGALARI
ZARBXONALARI TO'G'RISIDA**

Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

Mengto'rayev Islom Qahhor o'g'li

Annotasiya. Ushbu maqolada o'rta asrlarda yurtimiz xususan Termiz, Qarshi Samarqand zarbxonalari, shaharlarining taraqqiyotida ichki va tashqi savdoning ahamiyati masalasi tarixiy manbalar va adabiyotlar asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar. Numizmatika, grekcha, pul, tanga, Turkston, Vizantiya, Sosoniylar, orden, tamg'a, "La ilaha illalloh", dinor, dirham, xalifa, fuls, arablar.

Bugungi kunda maktab va Oliy ta'limda tarix fanlari mukammal ishlab chiqilgan reja asosida o'tilmoqda. "Numizmatika" so'zi grekcha "nomisma"-ya'ni tanga pul yoki chaqa pul degan ma'noni anglatadi. Tangashunoslik oltin, kumush va misdan ishlangan metall pullarni o'rganish xaqidagi fandir. Ushbu sohaga bundan tashqari yana qog'oz pullarni o'rganish (bonistika)va orden, medal xamda shu xildagi esdalik tamg'alarni o'rganish xam kiradi.

VII asrdan boshlangan arablar istilosi Turkistonni xam o'z domiga tortdi. Bu ijtimoiy xayotning xamma sohalariga ta'sir ko'rsatish bilan bir qatorda tangasozlik soxasida xam muhim bosqich bo'ldi. Arablar xalifaligi barpo qilingan dastlabki yillarda Vizantiya va Somoniylar davrida zarb qilingan tangalar savdo muomalasida ishlatilgan. Shundan so'ng xalifalik o'sha davr tangalarini chiqarishni davom ettirgan. Lekin tangalardagi Vizantiya imperatori yoki Somoniylar xukmdorining tasviri arab yozuvi bilan zarb qilingan.

VII asrning so'ngida Abdumalik Umaviy pul isloxoti o'tkazib, musulmon tangasini zarb qilishga asos soldi. Shundan e'tiboran tangalar sof epigrafik, ya'ni ularda faqat yozuvlar joylashtiriladigan bo'ldi. Bu davrda zarb etilgan yangi tangalar xar ikki tomonida xam tasvirlarni yo'qligi bilan oldingi tangalardan ajralib turar edi. Asta-sekin yozuvlar bir tartibda yozila boshlandi.

Tanganing old tomoniga " La ilaha illalloh ", orqa tomoniga esa "Muhammad Allohning rasuli" degan yozuvlar bitilgan. Aylanma yozuvlar ko'proq suralaridan iborat. SHunisi muhimki, tanganing old tomonida tanganing nomi, zarbxona nomi hijriy xisob bo'yicha tanganing zarb etilgan yili keltirilgan. Xalifalikda oltindan kumushdan misdan tangalar zarb qilingan ularning nomlanishi metalga bog'liq edi. Oltin tangalar – dinor, kumush tangalar – dirxam, mis tangalar - fuls deb atalgan.

Ilk musulmon tangalari ismsiz bo'lgan. Keyinroq xalifalarning, noiblarning va xokazolarning ismlari paydo bo'ladi. Musulmon tangalardagi yozuvlar ko'fiy usulida yozilganligidan VIII - IX asrlardagi tangalar ko'pincha kufiy tangalar deb yuritilgan. Dinor va dirxamlarni faqat dastlabki vaqtlarda xalifalikkina zarb qilish xuquqiga ega bo'lgan. Mis tangani esa vorislar, amirlar tanga chetiga o'z nomlarini yozdirib zarb qilishlari mumkin edi. Oltin tanga tashqi savdo uchun zarb qilingan edi. Xalifalik savdosida kumush tangalar dirhamlar pul muomalasini asosini tashkil etgan. Ular xalifalik va uning xalqaro savdosini etarli darajada ta'minlaganlar. Movorounnahrda arablar istilosidan keyingi dastlabki vaqtlarda umumxalifa bilan bir qatorda mahalliy eski tangalar ham muomalada bo'lgan musulmon tangalari ismsiz bo'lgan. Keyinroq xalifalarning, noiblarning va xokazolarning ismlari paydo bo'ladi. Movorounnahrda arablar istilosidan keyingi dastlabki vaqtlarda umumxalifa tangalari bilan bir qatorda maxalliy eski tangalar xam muomalada bo'lgan va arablar uz noiblarining nomlari bilan arab yozuvida shunday tangalarni zarb qilganlar. Asta-sekin bu erlarda xam umumxalifalik tangalari dirxam, ful'slar zarb qilina boshlagan. VIII-IX asrlarda Buxoro. Samarqand, SHoshda shunday tangalar zarb qilingan. Bundan tashqari vaqti - vaqti bilan tangalar zarb qiladigan shaharlar ham bo'lgan.

CHochda tanga zarb etish to'rtinchi asrdan oldinroq ilk O'rta asrlarda nusxalarning nixoyatda xilma-xilligi bilan ajralib turuvchi tanga zarb etadigan bir kancha markazlar tarkib topdi. Farg'onada ilk bor uz tangasi, chamasi VI asrda paydo bo'lgan. VIII asrda esa, bir kancha erlarda chiqarilgan. Ustrushonda tanga

zarb etish ettinchi asrda vujudga kelgan. Keshda o'z puli zarb qilina boshlanganligi aniqlangani yo'q. Naxshabda tanga zarb etish IV asrdan boshlanib. VIII asrda xam davom etgan. Bu vaqtga kelib tangalar xamma erda chiqarilgan bo'lsada, Turkistonning barcha viloyatlari iqtisodiy jihatdan bir xil rivojlangan emas. Bu borada Samarqand. So'g'd yetakchilik qilgan, zero bu yerda mis tangalar juda ko'p chiqarilar edi. Umuman olganda bu davrda O'rta Osiyo ko'plab kichik va mayda egaliklarga parchalanib ketgan edi. By parchalanish xar bir viloyatning o'z tangasini bo'lishiga olib keldi. Masalan Nahshabda (Qashqadaryo voxasining qadimgi shaxri) 3-5 asrlarda bir tomonda podsho kallasi. ikkinchi tomonda podshoning sher bilan kurashini aks ettirgan mis tangalar zarb qilingan. Buxoro viloyatida O'rta Osiyoga ko'plab kirib kelgan Sosoniy kumush tangasi ta'siri ro'l o'ynagan. Tanganing bir tomonida xukmdorning kallasi, ikkinchi tomonida koxinlar bilan mexrob olovi tasvirlangan. IV-V asrlargacha Sug'dda yoychi tasvirlangan mayda kumush tangalar chiqarilgan. Yaqinda qadimiy Samarqand (Afrosiyob) territoriyasida ana shunday tangalar xazinasini topilgan. VII asrning ikkinchi choragidan e'tiboran Samarqand pod shoxlari to'rtburchak shaklidagi teshikka ega bo'lgan, So'g'd yozuvi bitilgan mis tangalarni zarb qilganlar. Mazkur tangalarda kichik xokimlar o'z unvon va ismlarini shuningdek tanga zarb etilgan joyni ko'rsatib o'tganlar. Masalan: Panch (Panjikent) yoki Seyiston va xokazo. Shunisi diqqatga sazovorki Samarqand xukmdorlarining zarb qildirgan mis tangalari xozirgi kunda yuzlab ayrim xollarda katta xazinalar tarzida topilmoqda. Bunday tangalar birinchi navbatda ichki mayda savdoga xizmat qilgan. Bu tangalar boshqa viloyatlar Naxshab Choch, Xorazm, Toxariston va Eronda ham topilgan. Yuqorida nomlari keltirilgan viloyatlar siyosiy jixatdan bir-biri bilan ajralib ketgan bo'lsa xam ularning O'rtasidagi savdo aloqalari yaxshi yo'lga qo'yilganligidan dalolat beradi. Samarqand xokimlarining chiqargan tangasidan qo'shni Ustrushona (Jizzax va O'ratepada) viloyatida VI-VIII asrlarda zarb qilingan tangalar tubdan farq qilgan. Ularda to'rtburchak shaklidagi teshiklar bo'lmay, balki xukmdorning rasmi va So'g'd yozuvida xukmdorlarning nomi va unvoni xamda tamg'asi ifodalangan.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Sagdullayev A., Mavlonov O'., Mahkamova D. O'rta Osiyoda o'rta asrlar savdosotiq tizimi. – T., Akademiya, 2012. – B. 36.
2. Otaxo'jayev. A. Ilk o'rta asrlar Markaziy Osiyo sivilizasiyasida turk-sug'd munosabatlari. – Toshkent: ART-FLEX, 2010. – B.18.
3. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchilik tarixi. - T.: SHarq, 2001.
4. Ayupova F. Qadimiy tangalar // Moziydan sado, - № 1-2, 2000.
5. Belyakov A.S. Numizmatika. – Moskva: MGU, 1990
6. Raimqulov A. Qashqadaryo vohasining o'rta asr shaharlari. – Qarshi: Nasaf, 2018. – B-81-90.
7. Kobzeva O.P. Velikiy shelkoviyy put i mirovaya sivilizasiya. –T., 2002.
8. Babayarov G., Kubatin A. Doislamskiye monetы Sogda: novoye chteniye i interpretasii legend // Sbornik nauch. tr. – Samarkand, 2012. – S. 11-23.
9. Beleniskiy A.M., Bentovich I.B., Bolshakov O.G. Srednevekoviy gorod Sredney Azii. –L., 1973. – S. 329-330.